

XXX. A NÉMET BEFOLYÁS KORA.

A birtokviszonyok rendezése. A török Lippa alatt. Borbély György és Szelestey János. A borosjenei kaland. Fejedelem-változások. Basta tábornok. A Magyarországhoz való visszacsatolás kérdése. Aradvármegye németuralom alatt. Köznyomor. A független Erdély eszméje. Török s erdélyi barátság. A tótváradjai csata. Arad és Zaránd Bocskay ügyéhez áll. A német befolyás bukása.

Alig foglalták vissza az erdélyiek az arad-zarándi várakat, azonnal megkezdték a birtokviszonyok rendezését. A borosjenei vár javainak összeírásával Zsigmond fejedelem Ugray Gergely biharmegyei alispánt és Köveskúthy Márton váradi tisztartót bízta meg; 1596. márczius 26.-án pedig már a pozsonyi országgyűlés is meghozta a XXXV. törvényczikket, melynek értelmében a császárnak (!) sürgetnie kell az erdélyi fejedelmet, hogy mivel Isten akaratából Lippa, Jenő, Pankota, Világosvár s több más erősség megszabadult a töröktől, azoknak területén adassa vissza a volt földesurak jószágait. Egyébiránt kijelentették, hogy a visszahódított vármegyékben tiszteletben tartják a fejedelem hatóságát. Pongrácz Frigyes szatmári kapitány valóban még abban az esztendőben visszakapta Cseke-Vadászt s mások is új adományt nyertek régi javaikra; a török azonban egyáltalán nem akart könnyedén lemondani Aradról és Zarándról s visszafoglalására újabb kísérleteket tett.

1596. elején új basát kapott Temesvár, az eddigi pedig családjával és kincseivel együtt Konstantinápolyba kívánt visszatérni. Erről értesülve, Lippa új kapitánya, Borbély György, 2000 lippai katonát bujtatott el egy erdőben, mely a basa útjába esett s a társzekerek gyanútalan kísérőit márcz. 4. megtámadván, 300 törököt levágott. Levágta magát a basát is; zsákmányul ejtett 300 lovat, 13 (mások szerint 75) társzekeret, melyeken mintegy 150,000 scudi értékű kincs volt felhalmozva s megszabadított 160 nőt, kiket a basa Konstantinápolyba, a hárembe akart magával vinni. Borbély tudósítását febr. 3. nagy örömmel fogadta a fejedelem¹⁾, de termé-

¹⁾ *Hurmuzachi*, Documente privitoare la historia romanilor. III. II., 171. Neue Zeitung und wahrhafte Beschreibung, was maffen des Fürsten Sigismundus . . . Kriegsvold von Lippa den großmehftigen Wascha von Demeşchwar auff's Haupt gefchlagen. Augsburg. 1596.

szetes, hogy a temesvári törökök nem akarták ennyiben hagyni a dolgot és pedig annyival kevésbbé, mert a hajdúk Lippán ápril közepéig 4000-re szaporodtak s folyton portyáztak Temesvár alá¹⁾.

Ápril végén a kolozsvári országgyűlés már értesült, hogy *Szolimán*, a »nagyszemöldökű« temesvári basa a végházak bégjeivel s a tatár kánnal együtt ápr. 28. Lippát megszállotta s hogy a Körös vidékét is dúlják a tatárok. *Borbély* György megerősítette ezeket a híreket, mire az országgyűlés azonnal 4000 emberből álló hadat rendelt Lippa védelmére s a Maroson lefelé 12 nagyobb ágyút küldött a várba. *Borbély* küldöttei álutakon a fejedelmet is fölkeresték és gyors intézkedésre kérték.

Zsigmond haladéktalanul fölhívta *Tieffenbachot* és *Prépostváryt* császári segélyhadak küldésére, s ágyúkkal és lövészekkel ellátva ő-maga is útnak indított egy csapatot, a Kenyérmezőre pedig nemesi fölkelést hirdetett.

A temesvári basa május 5.-én már teljesen körülvette s azonnal lövetni kezdte Lippát. Az első kirohanásnál visszavert magyarok éjjel hamarosan kijavították a falakban esett károkat, mire május 6.-án a törökök a városon uralkodó hegyről lövették Lippát úgy, hogy azt a múlt esztendőben a magyaroktól látták. Az őrség azonban éjjelenként a betegeket és a sebesülteket is odahajtotta a falak kijavítására. Még a finom borokat is kieregették, hogy az üres hordókat azután földdel teletöltve állíthassák be a résekbe. Helyenkint magas földhányásokkal borították a falakat, hogy az ellenséges golyók erejét gyöngítsék s égetett hegyű karókkal s nagy rakás terméskövel dugták be a hézagokat. A török vezérek és követeik hangos magyar szóval ígértek szabad elmenetelt az őrségnek, ha megadja magát, sőt leveleket is dobtak be a lippaiakhoz. Mikor ez nem használt, gyujtogatni próbáltak a törökök, kik szerdán, május 7.-én hajnalban 5 órakor minden eddiginél hevesebb ágyúzást kezdtek; ennek fődözete alatt tett rohamukat azonban d.-u. 1 órakor az őrség visszaverte. Különösen kitűntek ezúttal a *skót zsoldosok*, kik 143-an (mások szerint csak 75-en) voltak a várban s kik nagyon jól megszolgálták zsoldjukat, mely havonként 990 frtjába került az országnak. Soraikból 25 esett el; velök halt a lengyel *Komorovszky* is, ki arról híresedett el, hogy ujjaival kettétöri a tallért, patkót, míg a skótok kapitánya egyetlen ökölcsapással képes volt agyonütni a lovat. *Aracsay* Mihály és *Petky* Farkas alkapitányok, *Szilágyi* István, *Thury* Márton és *Ferencz*, *Barabás* Péter, *Kaptáry* János és *Verebélyi*

Versekben. (Említi *Kertbeny*, Bibl. 286). Zeitung auß Ungern, welcher massen der Fürst auß Siebenbürgen den gewesenen Bassa zu Temiswar den 4. Febr. angegriffen. Augsburg, 1596. (U.-o.). — Fünfferley Zeitungen. . . . Die viert: Wie Siebenbürg. Freybeutter von Lippa den gewesenen Bassa von Temiswar 4. März . . . gesäbelt, 75 Wägen seiner Haab bekommen . . . Augsburg, 1596. 4 levél. A rablók vezérét Deli Mártonnak nevezi. (A magyar akadémia példányában).

¹⁾ *Hurmusachi*, 191.

János hadnagyok szintén megtették a maguk kötelességét. *Galacs* István hadnagy a törökök fogságába esett, de a csanádi bég is halva maradt a csatatéren.

Május 10.-ről 11.-re menő éjjel *Borbély* György főkapitány, a skót kapitány tanácsára, elsüttette összes ágyúit, a mi nagyon megrettentette a basát, mert azt hitte, hogy segítségök érkezett a várbelieknek s annak örömeire lövöldöznek. Föltevésében az is megerősítette, hogy értesülései szerint *Palatics* György lugosi bán megbízásából *Buday* György vitézei éppen azon éjszaka verték és gyújtották föl Temesvár külvárosait. A basa tehát május 11.-én sietve elvonult Lippa alól, hogy már most székvárosát védelmezze. *Zsigmond* fejedelem, ki Magyarországból hazatérve, maga állott Déva alá gyűjtött 101 zászlóaljának élére, szintén az ő készülődéseinek tulajdonította, hogy »nagy kárával, veszedelmével« Lippa alól elszállt a török. Jövetele nem is volt egészen vakhír. Pár nap múlva ott állott már Lippa alatt, honnan teljes díszben vonult eléje a vitéz *Borbély* György. A fejedelem a két sereg szemeláltára megölelte ősz vezérét, ki két év előtt történt utolsó találkozásuk óta annyi derék győzelemmel örvendeztette meg. Úgyszólván diadalmenetben vonult be Lippába, meg szemlélte az ellenség elhagyott hadállását, a mogrongált falakat, az elesettek levágott fejait; azután az egész őrség jelenlétében megdicsérte *Borbély* György, *Barabás* Péter, *Thury* Ferencz, *Kaptáry* János és a skót parancsnok hősiségét, majd néhány napig való pihenést engedett seregének.

Haditanácsot ülven a tennivalókról, az egyik rész azt javasolta, érje be Lippa megtartásával s az ellenség futásszerű visszavonulásával; a jövő tavaszig pedig bocsássa haza seregét, mely nagyobb vállalatokra úgyszólván kevés, és várja be, míg a németekkel egyesülhet. Mások ellenben a futó ellenség üldözését s a gyors mozdulatokat ajánlották; nem lehetetlen, hogy a lippaiak és jeneiek példájára a temesváriak is megadják magukat. *Borbély* György a mellett volt, hogy nem kell ugyan azonnal Temesvár ellen indulni, de visszavonulni sem szabad. Üldözzék az ellenséget, főképp a tatárokat, s próbálják visszavenni Csanádot, Becskereket stb. Ha azután a környező kisebb várakból nem remélhet segítséget és élelmet a török, Temesvár ellen is több bizalommal kezdetnek valamit.

A fejedelem maga is folytatni akarta a támadást. Minden szükségessel jól ellátván Lippát, megindult a vár alól s már június 4. megszállta *Fellakot*, melynek kastélyából jövetele pusztá hírére kivonultak a törökök s 16.-án Temesvár alatt fogadta azt a szentelt kardot és sisakot, melyet némi pénz kíséretében a pápa küldött neki. Egyideig hősi módon ostromolta Temesvárt, s nyílt csatában mintegy 3000 törököt és tatárt vágott le; a vár ellen azonban nem boldogult és hiában áldozta föl sok jó vitéze életét. Az egyik rohamban pl. a lippai harcokban úgy kitűnt *Barabás* Péter s a skótok alkaptánya is elesett. Arra a híre azonban, hogy 20,000

főnyi fölmentő sereg közeledik, egy éjjel nagy titokban előre küldte Lippára összes ágyúit s hadi felszereléseit, azután az üres hordókat stb. felgyujtatván, hirtelen visszavonúlt. Lippát mintegy 2000 lovassal és gyaloggal *Szelestey* János őrizetére bízván, hazatért Erdélybe.

Szelestey néhány nap múlva válogatott csapattal, melyben skótok is voltak, Csanád megvételeére ment. Föl is gyujtott sok házat ottan s már hazafelé indult a zsákmányul ejtett marhákkal s egyéb javakkal, mikor a temesvári basa váratlanul rajtaütött. *Petky* Farkas és sokan fogságba jutottak, mások elesetek s megfutott maga *Szelestey* is. A csanádi bég a főkapitány tollas süvegét diadal jeléül a palánkon egy karó tetejébe tűzette. S ezzel a Maros mentén erre az esztendőre véget is ért a hadjárat¹⁾, hogy annál nagyobb arányokban, de kevesebb szerencsével induljon meg Felső-Magyarországban.

A következő 1597. évben a fejedelem *Márton* deák lippai tisztartót, mint a török nyelvben kiválóan járatos férfiút küldte a szultánhoz, hogy őt békére bírja. *Márton* deák ígéretekkel és ajándékokkal jól ellátva tért haza Konstantinápolyból; a fejedelem azonban teljesíthetetleneknek találta a szultán kívánságait s a lippai tisztartót ismét egyenesen a prágai udvarhoz küldte, hogy a fenyegető körülményekről számot adjon. *Márton* deáknak Lippáról való eltávozása és a hiányos ellenőrzés lehetett oka, hogy ugyanazon 1597. esztendőben *Ajthony* Jakab deák lippai harminczados, másokkal összejátszva, és csupán saját hasznát keresve, a lippai helyőrségben mesterségesen fölverte az élelmi és egyéb cikkek árát s ezzel elégtelenséget keltett a katonák közt. Az 1598. évi januári országgyűlés *Gerőfi* János fizetőmestert s a lippai kapitány egyik emberét volt kénytelen megbízni a deák számadásainak megvizsgálásával s azzal, hogy egyenesen a következő országgyűléshez tegyenek jelentést²⁾. A lippai vitézek már a csanádi veszedelem után egyenesen árulásról gyanúsították saját kapitányukat, *Szelestey* Jánost, a ki bátor és vitéz, sőt vakmerő, egyúttal azonban nagyralátó, követelő, menyecskés és hirtelen haragú ember volt, kit vitézei a temesvári basával való titkos összejátszásra is képesnek tartottak. Hogy el ne adja őket valamiképen a töröknek, a lovasság és gyalogság főbb tisztjei összesugtak-búgtak, megfogták a főkapitányt s hamarosan a fejedelemhez vitték Gyulafejérvárra. *Szelestey* veszélyben látván életét, becsületét és vagyonát, csupán arra kérte a fejedelmet, ne adjon egyszerűen hitelt írigyeinek, hanem láttasson fölötte törvényt; mert ő kész a legnagyobb kínokat, magát a halált is elszenvedni, hacsak a legcsekélyebb árulást is rábizonyíthatnák. A fejedelem csakugyan megen-

1) Legfőbb adatai: *Szamosközy*, IV., 56—7., 69., 467. A fejedelem jun. 26-i levele, *Tört. Tár*, 1887., 573—4. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Eml. III. 361—2. *Bethlen* F. Hist. de rebus Trans. IV. 8—13. *Istvánfy*, XXX. könyv. *Decsy*, 252—263. *Hurmuzachi*, Documente III. II., 194—8., 507—8. — 2) 1598: XI. t.-cz. Erdélyi Országgy. Eml. IV. 132—3.,

gedte, hogy *Sibrik* Gáspár házánál tisztességes fogságban tartsák a főkapitányt, ki most már a legnagyobb nyugalommal nézett ítélete elé, mely valóban fölmentette minden vád alól¹⁾. Azonban pörének eldőlteig nem lehetett főkapitány nélkül hagyni a fontos Lippát, melynek parancsnokává a fejedelem ismét *Borbély* Györgyöt tette. Megjutalmazta más két tanácsosát is, a mennyiben 1597. ápr. 24. *Kornis* Gáspárt a hatalmas desznai (dézsnai) uradalommal, aug. 25. pedig *Jósika* István kancellárt a brancsikai kastélylyal s Aradban 12 jószággal ajándékozta meg. Jósikára más kitüntetés is várt. A fejedelem őt bízta meg, hogy a Dévánál gyűjtött hadakkal Temesvárt ostromolja. Érkezését be sem várva, *Borbély* a lippai katonák egy részével azonnal megszállatta *Arad* és *Csanád* palánkjait. Deczember 12.-én már Jósika is töretni kezdte Temesvárt, 1598. január közepén azonban abba kellett hagynia a sikertelen vívást, mire *Borbély* Arad és Csanád várait még jobban megerősíttette. Arad városát a várkapitánysággal együtt a kegyeibe most már visszafogadott *Szelesteynek* ajándékozta a fejedelem. Ő-maga azonban 1598. ápr. 10. kedvét veszelve lemondott a fejedelemségről, míg Jósikát a fejedelemségre való törekvés gyanúja miatt nemsokára *Rudolf* király fejeztette le.

Erdély s vele Arad- és Zarándvármegyék védelmének terhe most *Rudolf* erdélyi biztosaira nehezedett.

A temesvári basát nagyon bántotta, hogy tavaly Csanád és Arad a magyarok kezébe esett. A mint tehát értesült, hogy *Zsigmond* lemondott a fejedelemségről, casus bellinek tekintette Erdélynek a németek kezébe való jutását s 1598. június 19. már megszállotta Csanádot. *Móré* László várkapitány idején segítségre szólította Erdély rendeit s már útban is voltak a lippaiak, jeneiek és váradiak egyéb erdélyi hadakkal, úgy, hogy a basa sietve visszahúzódott a vár alól; június 27.-én pedig *Lugos* alatt szenvedett vereséget. Most azonban híre jött, hogy maga a szerdár, *Szaurdsi Mehemed* jön a hiba jóvátételére, Erdély elvételére.

Július 4.-én *Szuhay* István és *Istvánffy* Miklós erdélyi császári biztosok pénzt és katonaságot kértek *Miksa* főhercegtől, mert egy *Nándorfejérvárról* elszökött s egy *Temesváron* pénzen kiváltott fogoly azt állítja, hogy a törökök Lippát vagy Csanádot akarják ostromolni s hogy azután Erdélyre rontanak. Hasonló híreket írt Lippán katonáskodó fiának egy szegedi asszony és segítséget sürgetett maga a lippai kapitány is. *Miksa* azonban sem pénzt, sem sereget nem kapott bátyjától, *Rudolf* királytól, mire *Zsigmond*, ki ápr. 10. lemondott fejedelemségéről, aug. 20. újra át-

¹⁾ Német ujságok már azt híresztelték róla, hogy mint árulót, 4 lóval rugatta szét őt a fejedelem. L. Ungerische, Siebenbürgische etc. Geschichten . . . . Wie der Fürst in Sieb. seinen Obersten zu Lippa, Gelefit (Szelestey) Janusch genant, mit 4 Noffen zerreißen lassen, umb daß er die Befestung Lippa dem Türken übergeben wolle. Nürnberg, 1597. 4r. 17 levél. (A magy. nemz. muzeumban.) Másik kiadása is van.

vette az uralkodást s a hon védelmét. Arad városát a kapitánysággal együtt *Szelestey*nek ajándékozta.

Teljesen romokban hevert Arad vára, mikor parancsnokságát elnyerte *Szelestey*, ki most minden dicsvágyát ennek az erősségnek helyreállításában kereste. Voltakép nem arra törekedett, hogy ostromnak is ellenállni képes várrá alakítsa át, csak arra, hogy sánczai mögül zavarhassa a törököknek különösen Lippa ellen való működését. Mivel nem állott rendelkezésére elegendő mész és czeмент, úgy segített magán, hogy az ásatott új sánczokat húsz láb szélességben téglalakúra kivágott gyephantokkal béleltette. A hantok közé tölgy- és fűzfagallyakat dugdosztatott, hogy azok ott megfakadván, gyökereikkel összevívissa-fonódjanak s erősen, szinte elválaszthatatlanul együvé tartsák a gyeptéglákat. Az így elkészített hantrétegre újabb hantréteget rakatott s így tovább, mindenütt teleszurkáltatván a közöket vesszőkkel, hogy a sáncz fala valóságos gyökérhalmazat legyen. Ez a rugalmas fal ellenállhatott erős ágyúzásnak is. Ellátta falpárkányzattal és fedett folyosókkal, bástyákkal is, úgy, hogy távolból falakkal jól megerősített városnak látszott Arad. Azonban több év kellett volna hozzá, hogy a hantréteg megüledjék s a cserjék ágasbogas szövevénye megfeleljen a várakozásnak. Erre pedig most éppenséggel nem maradt idő, mert *Szaturdsi Mehemed* hadai bevénén Csanádot és Nagylakot, ellenében Aradot sem lehetett volna tartani. Mikor *Szelestey* még csak nagyjából volt készen munkálataival, belátta, hogy a szerdár serege s nehéz ágyúütegei ellen most még nem védelmezheti hevenyészett várát s mivel fölszerelési hiányosak voltak, az őrség pedig csekély, megsemmisítette eszesen és ügyesen készített erődítéseit, felgyújtotta s majdnem lakhatatlanná tette ismét Aradot, honnan katonáival együtt Váradra ment szolgálni. Szept. 13. Zsigmond fejedelem már arról értesítette Miksa főherceget, hogy a törökök és a tatárok nagy erővel állanak a határokon s hogy Csanád, Arad és Fellak kastélyait be is vették. A higgadtabbak elősmerték, hogy jobban tett *Szelestey*, mintha a még gyöngye kastélyba zárkozva, czéltalan védelemben ontja véré, elfogatja vagy megöleti magát, hogy a közjón semmit sem lendítve végezze életét, melyet máshol hasznossá tehetett s tett is. Mert Váradon az aradi hajdúkkal együtt még ebben az esztendőben vitézségének sok jelét adta. Az ellenségre puszkaporral töltött csöveket s lenzsákokat szórt, mik az égő kanócztól tüzet fogván, iszonyúan pusztítottak a törökök közt és sokat szétszaggattak, összeégettek, megöltek.

Az a békealkudozás ugyanis, melyet Zsigmond fejedelem követői (*Sennyey Pongrácz*, *Palatics György*, *Kornis Farkas* és a szászsebesi bíró) *Lippán Szaturdsi Mehemed* szerdár és a tatár khán megbízottaival kezdték, nem vezettek eredményre, mindamelllett, hogy Zsigmond már hűséget is ajánlott a szultán iránt. A szerdár eleinte Lippa és Jenő ostromára gondolt. Utóbb azonban arra számítva, hogy a köszvénytől gyötört, de bátor-

lelkű *Borbély* György oltalma alatt álló Lippa ügyis azonnal behódol, mi helyt Váradot beveheti, Fahídnál átkelt a Körösön s útközben elpusztítva Zaránd- és Biharmegyét, Várad alá nyomúlt. Az okt. 2.-án kezdett ostromot azonban nov. 3. szégyenszemre abban kellett hagynia, mire a szultán selyemzsinórt küldött neki¹⁾.

A törökök és tatárok különben a Maros-Körös közében húzták ki a telet s alig várták a tavaszt, hogy egyszerű kártételek helyett valami derekasabb dologgal szerezzenek maguknak hírnevet. Szövetkezve a szomszéd várakban levő törökökkel, 1599. tavaszán a jeneieknek akartak cselt vetni.

Boros-Jenő várának kapitánya akkor *Veér* Mihály volt s mellette mint hadnagyok *Csókásy* Mihály, *Szódy* Demeter, *Károlyi* István, *Thársy* László, *Szentandrásy* György, *Móré* Mihály, *Keserű* Bálint, *Vajda* Farkas és *Érpályi* Benedek összesen 80 lovassal s ösmeretlen számú gyalogsággal szolgáltak²⁾. Egy hajnalban a mezőváros közelében levő erdős vidéken úgy helyezkedtek el a tatárok, hogy mikor a lakosok legelőre hajtják marháikat, könnyű szerrel a városra ronthassanak. 35 tatárt ingbe, gatyába öltöztetve nem valami szép, de jó lovakon előre küldték. Ezek, mintha »szegény legények« volnának, a kik rablásból élnek, abrakkal és zsákmánnyal megterhelt lovakat hajtottak maguk előtt; mikor pedig a lakosok marháit megpillantották, nagy lármával, ostorpattogással rohantak a gulyára s az erdő felé kezdték terelgetni, a gulyásokat, csordásokat pedig levágták. A hogy ezt meglátták a jeneiek, *Csókásy* Mihály³⁾, a Kolozsváron a fejedelemtől levő kapitány helyettese, rögtön zászló alá hitta s támadásra vezette a várbelieket s a városiakat. Éppen ezt akarták a tatárok. Futást színelve, mind a 35 lovasuk az erdőbe menekült, hová a jeneiek minden rend és fegyelem nélkül üldözték őket. Mikor azután a tatárok eltűntek a róna egyik ligetében, onnan egyszerre csak a törökök és tatárok pihent csapatai törtek elő. Megzavarták, megszalasztották, ölték, vágták a meglepett magyarokat, kik közül csak kevesen juthattak vissza a városba, de mégis elegenden és idején, hogy a kapukat elzárhassák. Körülbelül 200-an estek el ebben a csetepatében. A tatárok azután Körös-Bányáig mindent feldúltak és fölégettek⁴⁾. Némileg hasonlított a jenei esethez, hogy *Haszán* temesvári basa viszont egészen Lippa alá járt portyázni; ott egyszer 15 lovassal a mezőn számos földmivest leváगतott, többet rabságba hurczolt, sőt a segítségökre jött lippai vitézek közül is elfogatott néhányat⁵⁾. *Báthory* *Endre* márczius 29.-től Erdély fejedelme, az első kedvező alkalommal 300

¹⁾ Az 1598. évi hadjárat története: *Decsy*, 292—3. és 296—7., *Bethlen* F. IV., 167—172. *Szamosközy*, II. 161—4. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Eml. IV., 132—3., 186., 198. *Istvánfy*, XXXI. könyv. — ²⁾ A lovasság 1599. jún.—júl. havi zsoldjegyzékét közli *Szabó* *Károly*, *Tört. Tár*, 1873., 666—7. — ³⁾ *Szamosközy*, II. 245. és *Bethlen*, IV. 259. Péternek írja; az említett zsoldlajstromban azonban Mihály áll. — ⁴⁾ *Szamosközy*, II. 244—6. és *Bethlen* F. IV. 259—260. — ⁵⁾ *Szilágyi*, Törökmagyarkori Államokm. I. 39.

fegyveres lengyelt küldött Jenő és Lugos váraiba, az elesettek pótlására, a nemességet pedig Szász-Sebesnél táborba szólította¹⁾. Majd egyenesen azt kívánta *Ibrahim* nagyvezírtől, ki bizonyos föltételek mellett hajlandó lett volna őt fejedelmül elősmerni, hogy a szultán ne követelje Lippának, Jenőnek s a Zsigmondtól nemrégiben elfoglalt többi várnak visszaadatását. A szultán maga ezt nagyon is határozottan kívánta a fejedelemtől, ki azt augusztus 14. épp oly határozottan megtagadta²⁾. Okt. 28.-án azonban már csatát veszített Mihály havasalföldi vajda ellen s míg vezére, *Kornis* Gáspár, Deszni ura, kit sokan az ő árulójának tartottak, fogságba jutott, magát a fejedelmet futásközben ölték meg.

Nov. 3. Nyáry Pál váradi főkapitány figyelmeztette *Basta* György tábornokot, Rudolf erdélyi vezérét, ez pedig nov. 15. Mátyás főherceget³⁾, hogy *Boros-Jenő* és *Lippa* várakba okvetetlenül királyi hadakat kell vetni, különben a vajda kezeibe kerülnek. A jó tanácscsal azonban megkésett. Decz. 25. Ungnad Dávid Szatmárról azt a kellemetlen hírt közölte Mátyás főherceggel, hogy Lippába már is oláh őrséget vetett a vajda s hogy az erdélyieket Jenőben is oláhokkal akarja fölváltatni, mint Erdélyben mindenütt⁴⁾. Ez volt felelete a királynak nov. 17. Bastához intézett intelmére, hogy valamiképen a Báthoryak kezére ne engedje juttatni Lippát⁵⁾. Sokkal veszedelmesebb kezekbe jutott. A vajda már a télen alkudozott a törökökkel s kész volt átadni Lippát s az időközben szintén megszállott Jenőt, Lugost és Karánsebest is, ha a török megerősíti és megvédi a fejedelemségben; a király biztosai (Ungnad és Székely Mihály) azonban, kik már 1600. febr. 19. tudtak ezekről az alkudozásokról, még ápril 20. sem bíztak az egyes-ségben⁶⁾. Ápril elején *Mihály* vajda maga is nyíltan értesítette Rudolfot, hogy a töröktől csak e négy vár átengedése fejében várhat kegyelmet. Bajnak tartotta, hogy a császár nem fizeti rendesen a várak legénységét, mert a vitézek onnan egyre szökdösnek s maholnap azt sem tudja, hova hajtsa le a fejét⁷⁾. Egyik híve a tárgyalások alkalmával egyenesen azt javasolta, adja át a vajda mind a négy várat Rudolfnak, de úgy, hogy őrséggel, élelemmel, költséggel jól ellássa. A vajda többi híve azonban ellenezte ezt a kívánságot, mert ha ezek a várak Rudolfnak engedelmeskednek, segítségökkel könnyen ki lehetne űzni Mihályt és oláhjait Erdélyből⁸⁾. Május 27.-én Lippa felől az a rossz hír érkezett Gyulafejérvárra, hogy a török Temesvárról ágyúkat vitet ki, hogy Tótváradja körül már is 10,000 tatár táborozik s hogy Lippát végveszedelem fenyegeti. Ez a hír riasztotta fel Ungnadot szept. 27.-én is, midőn azt hallotta, hogy a török komolyan készülődik Lippa és Jenő ellen⁹⁾.

¹⁾ *Bethlen*, IV. 261. — ²⁾ *U.-o.*, IV., 266., 286., 309. — ³⁾ *Szádeczky*, Erdély és Mihály vajda, 102. — ⁴⁾ *Tört. Tár.*, 1883., 736. — ⁵⁾ *Szádeczky*, 104. — ⁶⁾ *Tört. Tár.*, 1884., 47., 264. — ⁷⁾ *Hurmuzachi*, Documente privitoare la historia romanilor. IV. I., 38. — ⁸⁾ *M. Tört. Tár.*, III. 1857., 139., 163. — ⁹⁾ *Tört. Tár.*, 1884., 448., 636.

Időközben az arad-zarándi várakba Mihály vajda által kinevezett új kapitányok sok tekintetben erőszakosan jártak el s a megye ügyeibe is beavatkoztak. A jenei kapitány például azt követelte a zarándmegyei nemességtől, hogy Jenőben tartsa megyegyűléseit s hogy törvényszékre is oda járjon. A július 20—27.-i erdélyi országgyűlés 19. t.-cz.-e azonban a nemesség panaszára eltiltotta őt ettől a szokatlan beavatkozástól s meghagyta, hogy »a vármegye mind gyűlés és mind szék dolgából az előbbi állapotban maradjon«¹⁾. *Kornis* Gáspár, ki hűségesen szolgált az idegenek, kész eszköze volt e vidéken levő uradalmaiban is; és nemsokára éppen ő terjesztette Rudolf elé a vajdának azt a kívánságát, hogy »az öt vármegyét, Bihart, Közép-Szolnokot, Máramarost, Zarándot és Krasznát minden váraival és tartományaival egyetemben ő felsége adja Erdélyhez, mint annak előtte volt«, s hogy övé legyen Fellak, Csanád, Temesvár s valamennyi végvár, melyet a töröktől visszavehet. Az elsőt szept. 12. megtagadta a király s kijelentette, hogy az öt vármegyét *Magyarországhoz kapcsolja*; az utóbbiak közül annak idejében csak a kisebbeket ígérte kir. adományul²⁾. Azonban az erdélyiek időközben fölkeltek az idegen ellen s a másik idegen, Basta is jónak látta támogatni fölkelésüket. Szeptember 18.-án Miriszló és Decse közt megverte a vajdát, kit a jenei, lippai, lugosi és karánsebesi hadak is segítettek. Basta táborában jóformán csak mint néző szerepelt az aradi harczok diadalmas hőse, a köszvénye miatt most mozdulni is alig tudó *Borbély* György, míg a lippai főkapitányságban utóda, *Farkas* György, 3000 székelylyel mindamelllett is Mihály vajda oldalán harczolt, hogy a vajda csak kevéssel azelőtt fosztotta meg híres vitéz létére a lippai parancsnokságtól³⁾. Vele volt *Szelestey* János is, Arad egykori kapitánya, kit a vesztett csata után azzal a kérelemmel küldött a győztes Bastához, hogy »ne taszítsák el erővel ő felsége szolgálataból«⁴⁾. Eltaszították s a vajda földönfutó lett, követét, *Szelesteyt* pedig nyomorékká verte a kolozsvári nép.

Krajovából a Zsilvölgyén fölfelé Prágába indult a futó vajda, hogy még egyszer meggyőzze szükségességéről Rudolf királyt. Déván ágyúval lövöldöztek rá és csekély kíséretére; a lippaiak és jeneiek — mint utóbb ő-maga mondta — valósággal vadászatot tartottak reá; *Kornis* Gáspár segítségével azonban Jenőn át mégis csak eljutott Halmágyra, honnan megérkezése napján, decz. 6. arra szólította föl Nyáry Pál váradi kapitányt, »parancsolja meg mindenüvé a föld népének és adja tudtára, hogy valami rémülés ez országban itten ne legyen, mert ő ez országnak javát kívánja és a kinek (a császárnak) magát esküvéssel kötelezte, ahhoz megy.« Másnap Belényes vidékére utazott tovább⁵⁾. Bécsbe 1601. január 12.-én

¹⁾ *Szilágyi*, Erdélyi Orsz. Eml. IV. 526. — ²⁾ *Szádeczky*, 172., 174. — ³⁾ *Bethlen*, IV., 385. — ⁴⁾ *Szádeczky*, 207. — ⁵⁾ Erdélyi Orsz. Eml. IV. 406—7., 576—7. Az egész oklevél: *Hurmuzachi*, Documente privitoare la historia romanilor. 4. kötet, I. rész, 200—1.

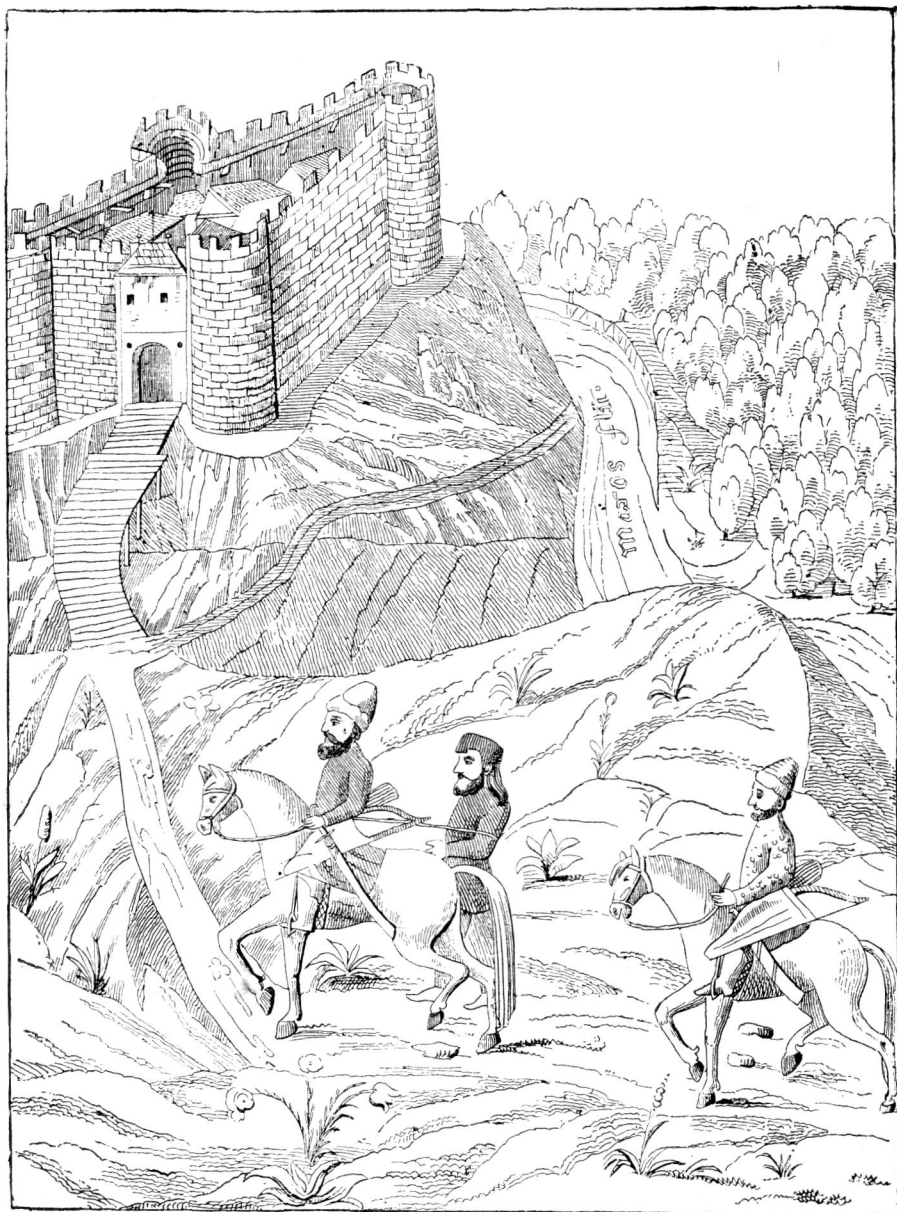
érkezett; pénzt és katonaságot kért Erdély, Moldva és Havasalföld visszafoglalására. Az erdélyiek azonban 1601. febr. 3. visszafogadták *Zsigmond* fejedelmet, másrészt pedig visszautasították a szultánnak márcziusban tett azt a kívánatát, hogy kiadják Mihály vajda fiát, Petraskót s átengedjék Lippát és Jenőt. Mihály vajda, kit *Zsigmond* visszafogadásának hírére csakugyan ellátott hadakkal a király, június 4. már reményét fejezte ki Mátyás főherczeg előtt, hogy ezt a két várat, sőt Lugost is, mielőbb kezeibe juttathatja¹⁾. Aug. 3. a goroszlói csatában Bastával egyesülve meg is verte *Zsigmond* seregét. Foglyúl ejtette *Farkas* György volt lippai kapitányt is, ki időközben Mihály pártjáról a fejedelem pártjára tért át. A vajda rablást, égetést engedett oláh katonáinak. Az első áldozat saját híve, *Kornis* Gáspár volt. Arad történetének legbecsesebb forrásművei, az aradi káptalanban őrzött oklevelek is nagyrészben ekkor pusztultak el. A török foglalás után ugyanis Gyulafejérvárra vitték s ott őrizték az aradi káptalan »igen híres« levéltárát. A goroszlói csata után azonban az oláhok feldúlták Gyulafejérvárat, még a Hunyadi János sírját is; »a törököknél barbárbabb keresztények« megsemmisítették a káptalan levéltárát és »háborút viseltek az oklevelek ellen is«. Szétszórták, szétszaggatták, megsemmisítették legnagyobb részöket²⁾. A vajda azután egyre azon törte a fejét, hogyan uralkodhassék Erdélyen egyedül. Még Szinán egri basát is kérte már, aug. 17.-ére küldjön valakit Lippára, hol követe nagyon fontos dologról fogja értesíteni³⁾. A kitűzött határidő után harmadnapra (aug. 19.) azonban Basta tábornok megölette Mihály vajdát, ki egy esztendő alatt annyi nyomorúságot hozott Erdélyre.

Basta idegen uralmával szemben a Székely Mózes vezetése alatt álló nemzeti párt ismét visszahíttá *Zsigmond* fejedelmet, kinek Toldy István a portáról jó híreket hozott, miért a fejedelem 1601. decz. 27. a borosjenei várral és uradalmával jutalmazta meg a tanácsurat, ellenben nov. 29.-től 1602. ápriljéig börtönben sanyargatta leghívebb emberét, Székely Mózest. A Bastával elkerülhetetlen küzdelemben mégis őt állította hadai élére. Július 2. a fejérvári csatában *Székely* Mózes volt a vezér, a jobb szárnyat pedig *Szelestey* János vezette. A vesztett csata után Herepén át mindaketten a mai Aradvármegyébe menekültek, mindamellett, hogy Basta kegyelmet ígért nekik. Azt hitték, török pártfogással mégis csak megmenthetik Erdélyt a németektől. Székely eleintén Solymos várában húzódott meg, melyet *Zsigmond* fejedelemtől — ki időközben júl. 7. ismét lemondott a trónról — 14,000 frton nemrég vett zálogba. Itt találta feleségét, *Kornis* Annát

¹⁾ *Tört. Tár*, 1883., 128., 501—2. — ²⁾ *Szamosközy*, IV., 161. »Nemannyira a katonák barbár dühe tette — úgymond, — hogy felforgatták a páratlan kincset, hogy elhamvasztották a régi dolgok emlékezetét, hogy kioltották a viselt dolgok fényét, hanem fejedelemeink s nagyuraink gondatlansága, kik többet gondoltak a maguk hasznával, mint a közjával.« Az aradi káptalan levéltárának roncsait most az orsz. levéltárban őrzik. —

³⁾ *Istvánfy*, XXXII.

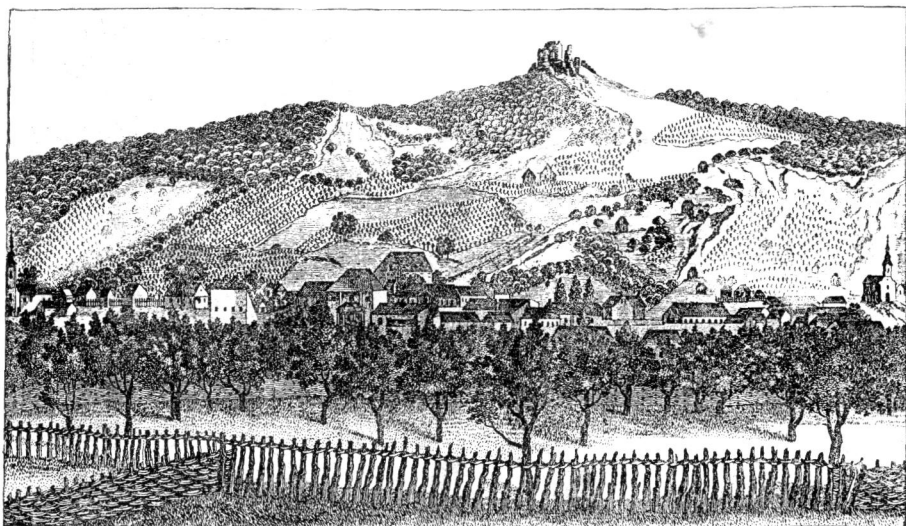
s gyermekét. Mivel azonban a várban nem bízott eléggé, a magyar származású *Bektás* vagy *Bakta* temesvári basával olykép egyezett meg, hogy

Solymos vára.

török őrseget fogad Solymosba mindaddig, míg lecsöndesednek Erdélyben a dolgok s ő ismét hazatérhet. Bektás viszont Kalodva várát engedte át Székelynek, ki most családjával, cselédeivel együtt Temesvárra ment

lakni. *Szelestey* Világosvárbán húzódott meg, melynek kapitányává csak néhány hónappal azelőtt tette Zsigmond fejedelem. Bastának egyik embere, *Beck Joachim*¹⁾, ígéretekkel rávette Szelesteynek egyik cselédjét, *Fekete Mátét*, hogy urát élve vagy halva szolgáltatassa át Bastának, ki jutalmúl majd őt teszi Világosvár kapitányává. A szolga, kit ura hajdanában saját pénzén váltott ki a török rabságból, azt hazudta urának, hogy a környéken ellenség lappang s engedelmet kért, hogy egy csapat katonával üldözőbe vehesse őket. Különb is az volt a világosiak föladata, hogy a síkon hamar észrevehető török s más ellenség jöveteléről jeladó tüzek fölgyűjtásával értesítsék a szomszéd várak őrségeit s ilyes kirohanások — Szi-

Világos vára. (1835.)

lágyi Mihály esete óta — éppen nem tartoztak a ritkaságok közé. Szelestey, ágyban fekvő betegsége miatt maga nem mehetvén, csakugyan Feketére bízta az üldözést. Ez ki is rohant s útközben összebeszélvén néhány pajtásával, *Kőszegi* Jakabbal, *Bársonyi* Jánossal stb., elhitette a hajdúkkal, hogy Szelestey mindnyájukat el akarja árulni a töröknek, a minék biztos rabság, vagy éppen halál lesz a vége, hacsak idejében el nem teszik láb alól a kapitányt. A feldühödött hajdúk menten visszatértek a várba, s beteg parancsnokukra rohantak. Szelestey kiugrott ágyából s hamarosan fölkapván valami ruhát, a mellette levő karddal keményen vagdalkozott; azonban senki sem jött segítségére s *Fekete Máté* kettéhasította, majd levágta és *Petneházy* jenei kapitánynak, ez pedig a *Medgyesen* éppen

¹⁾ Így mondja maga Basta 1602. szept. 1. (Erd. Orsz. Eml. V. 146.). Bethlen, ki az esetet részletesen leírja (V., 168—171. és 174.) valamint *Kemény* János (Önéletírása, 98.) egyenesen *Petneházyt* gyanúsítja. *Szamosközy* szerint (IV., 173.) »Basta akaratából« történt.

országgyűlést tartó Bastának küldte el a fejét, mire Petneházy azonnal megszállta Világos várát. A hajdúk azután a vár alatt, az országútja mellett temették el a hős, de szerencsétlen kapitány fejétlen törzsét; Basta pedig szept. 1. már azt ajánlotta Rudolf királynak, hogy a felbujtó Becket jutalmul ezredessé (Obersten) tegye a jenei őrségben, melynek most is tagja. Világos azonban csakhamar ismét a törökök kezére került).

Jenő és Lippa várát Zsigmond fejedelemtől a német tábornok már június 29.-én hódolata jeléül követelte. Mindakettő jól el volt látva őrséggel. Lippán a gyalogok és lovasok évenként 9990 frt zsoldot húztak; rendszeren azonban csak 48 ember állott őrt: 8 a radnai kapunál, 10—10 a temesvári, a belső s a külső kapuknál és ismét tíz a híd végén levő sorompónál, a vámos házánál²⁾. Most, a fejevári csata után, melyet gyorsan követett Zsigmond lemondása és Csehországba való távozása, ezek a várak, úgy látszik, egyenesen a fejedelem utasítására hódoltak meg Rudolfnak. Vezérei, Petneházy István, Borbély György, Lugasy János stb. szintén egymásután áttértek a németekhez. Borbély a fejevári csata után azonnal hűséget esküdött, mire 3000 székelylyel, Hunyad és Zarándmegyéből 2000 lovassal s *Pelzel* János alatt 1500 némettel Basta őt küldte az aradi várak megszállására. Ezt annyival inkább, mert *Pökay* Tamás, kit a medgyesi országgyűlésen aug. 23. részben e miatt nótázott Székely a solymosi törökök parancsnokává tett, különösen az Erdélyből való sószállítás megakasztásával okozott nagy károkat. Lippáig ugyanis a Maroson még mindig sok hajó járt, s mindegyik egyremásra 15,000 font sót szállított. Ez roppant hasznot hajtott a kincstárnak, mert a mi a bányákban csak néhány ezüstpénzbe került, azt a lippai vásáron aranyokkal fizették. Most azonban a solymosi törökök egyik szállítmányt a másik után foglalták le s fegyveres kíséret nélkül a Maros vonalán egyáltalán nem mertek közlekedni a kereskedők.

Solymos alá »hogy megnyargalja az alját, ha talán valamiképen ki mennének belőle a törökök«, Déva mellett levő táborából Lugasy Jánost küldötte Borbély György³⁾ s levélben intette *Pökayt* a vár megadására. Kegyelemmel bízta ebben az esetben; keserves halállal, ha ellenállana

¹⁾ Visszavételének körülményeit nem ösmerjük. Néphagyomány szerint a török elől egy alagúton menekült az őrség, melynek kincseit (?) sohasem kaphatta meg az ellenség. Ott van az maig is valamelyik pinczében. Egyszer, mikor már rommá lett a vár — meséli a nép, — egy szegény asszony a gyermekével együtt éppen akkor ment oda föl, mikor nyitva volt a pinczeajtó. Bátran haladt előre addig a nagy kádig, melyen egy fekete macska ült. Almát nyomott a gyerek kezébe s visszaszaladt, hogy segítséget hozzon; de mire visszajött a falusiakkal, már becsapódott az ajtó és semmikép sem tudták fölnyitni. Minden héten, minden hónapban, minden esztendőben zörgetett rajta, de csak hiában; az ajtó csupán a hetedik esztendőben nyílt meg. A kincset már nem találta meg, de nem is kereste; a gyerekek azonban még az alma is kezében volt. Kihozta az üregből, melynek nyílása azután végkép eltűnt. — ²⁾ *Fábián*, I. 165. — ³⁾ *Kemény*, Erdélyorsz. Tört. Tára, II. 75.

ostromra jól fölszerelt seregének. Pókay csakugyan meghódolt, de azzal a föltétellel, hogy a török őrség szabadon elvonúlhasson Temesvár felé. — Ebben a törökök is megnyugodtak, mert Borbély lovagiasságát más hasonló esetekből is ösmerték. Az átadásnál nekik nem is történt bántódásuk; Pókayt azonban fogságba ejtette s Fejérvárra Bastához küldette Borbély. Mikor ott ráverték a vasat, az erős ember hirtelen meghalt¹⁾.

Basta már a nyáron otthon érezte magát a Maros-Körös közében. Szeptember elsején kijelentette Rudolf királynak, hogy fölkeléstől azon a vidéken nem tarthatni többet s így Lippa és Jenő őrzésére is elég volna 4—400 ember, kik zsoldjukat havonként kapják²⁾. Másrészt azonban a Medgyesen aug. 23. tartott országgyűlés ezt a vidéket is erősen megterhelte. A III. t.-cz. ugyanis elrendelte, hogy a Deszni vidékén rovás alatt idáig nem állott helységeket ezentúl szintén megrójják s a megye többi falujával egyenlő terhek viselésére szorítsák. A fizetni nem tudó pusztult helyek adóját földesura váltsa meg s ha nem tudná, vagy nem akarná megváltani, a főispán foglalja le ideiglenesen a kincstár számára. Az V. cikkben elrendelték, hogy a katonaság eltartására minden fél kapu után szedett 2—2 véka lisztet Hunyadvármegyéből s Karánsebes és Lugos tartományából Lippára szolgáltatassák be és csak azt kérték a rendek Bastától, hogy az élelmiszert behordó szegényembereket személyeikben és jószágaikban bántatni ne engedje. A XXXI. cikk azután a székelyek, szászok s Fejér-, Küküllő-, Hunyad- és Zarándmegyék, valamint Lugos és Karánsebes adószedőjévé *Cseh* Györgyöt rendelte³⁾.

Basta különben korán örült a Marosvidék nyugodtságának. *Békes* István, Facsád parancsnoka, már okt. 23. segítséget kért Borbélytól a törökök ellen, kik hír szerint még ezen a héten megszállják Lippát vagy Facsádot. Egyik jobbágyától az utolsó rabláskor azt izente egy kalodvai török, hogy a vezér várakat nem ostromoltat ugyan, a kisebb kastélyokat és falvakat azonban mindenütt pusztíttatja s hogy Jenő és Lugos tájékát már is megraboltatta⁴⁾. Székely Mózes valóban már az őszön sürgette Hasszán basát Lippa ostromára s Erdély megtámadására; ő azonban előbbvalónak tartotta Pest megsegítését⁵⁾. Ez mégis gondolkodóba ejtette Bastát, ki decz. 20. figyelmeztette Rudolf királyt, hogy Erdélynek alig van vára, mely hosszabb ágyúzást kitarthatna; a végeken nagyon elhíresedett ugyan Lippa és Jenő, de voltaképen ezek is csak olyan várak, hogy a múlt években az erdélyiek egymaguk vették vissza a törököktől⁶⁾. Náprági Deme-ter erdélyi püspök csak két nappal azelőtt mutatta ki, hogy Lippa, Vilá-

¹⁾ *Szamosközy*, IV., 412—3. *Bethlen*, V., 180—4. A »magas hegyen fekvő s mély árkokkal körülvett« Solymos feladatását *Zeiler-Beza* (Neue Besch. des Königreichs Ungarn. Lipse, 1664. — 294—5. l.) novemberre teszi. A 35. lapon közölt rajz az egykorú Wattyától. (Akad. irattár). — ²⁾ Erdélyi Orsz. Eml. V. 146. — ³⁾ *U.-o.*, V. 135—6., 144. — ⁴⁾ *Szilády*, Törökm. Államokm. I. 42. — ⁵⁾ *Istvánfy*, XXXIII. — ⁶⁾ Erdélyi Orsz. Eml. V., 176.

gosvár, Solymos és Jenő végházak jövedelmei az erdélyi fejedelmet, most pedig a királyt illetik¹⁾; azonban nagyon vékonyan folytak be ezek a jövedelmek. Egy 1603. februárjában készített jelentés szerint²⁾ a tiszttartó képtelen vezetni a számadásokat, mert a török napról napra portyáz a vár alatt s az összes jövedelmet fölemésztí és magának foglalja le a katonaság. A Jenő várának ellátására szolgáló Jenő, Rokszin, Jenő-Vadász, Gella, Pankota stb. többnyire elpusztult; a Közönd vidékén levő 20 falu bevétele teljesen a jenei huszárokat illeti s kívánják is, hogy Basta őket ezeknek az élvezetében biztosítsa. Febr. 1.-én Basta úgy elégitette ki *Ajtony* Jakab deák lippai harminczadost, hogy azt a 3220 magyar forintot, melylyel neki 1601—2-ből a lippai őrség fizetése fejében Báthory Zsigmond s azt az 506 frtot, melyet tőle hasonló czélra Borbély György lippai volt főkapitány vett föl, a császári kincstár terhére átvállalván, — 1603. január 1.-től a lippai harminczad jövedelmének felét ezen adósság törlesztésére és saját fizetésére tarthassa vissza, azzal a 282 frt 74 dénárral együtt, melyet a harminczadból tavaly (1602.) bevett, — másik felét azonban mindig beszolgáltassa a kincstárba. Febr. 17.-én hasonló szerződést kötött Basta *Buza* János jenei harminczadossal is, ki Zsigmond fejedelemnek a katonaság fizetésére 720 frtot kölcsönzött. Február 28.-án maga a kolozsvári részgyűlés panaszkodott, hogy Jenő vidékén Basta több nemest megháborított birtokában, minek orvoslását kérte; egyébiránt többek közt Zarándmegyére is száz forint pótradót vetett ki, hogy a császárhoz küldött követek költségeit fedezhesse³⁾.

Az a nyomorúság, melybe Basta dictaturája alatt sülyedt, Erdély figyelmét ismét Székely felé fordította. III. Mohammed szultán beküldte Székelynek a fejedelemség jelvényeit s az athnamét, megesküdvén mind a 124,000 prófétára és atyjának lelkére, hogy elfelejti Erdély eddigi hűtlenségét. *Dampierre Duval* Henrik, Lippa ifjú kapitánya ugyan idejében értesítette Bastát a Temesvárott folyó készülődésekről s a tábornok a felvidéken kezdett is zsoldosokat szedetni, mégis készületlenül érte őt Karánsebes és Lugos elfoglalásának és annak a híre, hogy Székely a Vaskapun át ápril 15.-én Erdélybe tört s hogy Borbély György Toldy István stb. azonnal hozzá csatlakozott. Mialatt Erdélyben egyik sikert a másik után aratta, Bektás basa távollétét felhasználva, a lippai, jenei és váradi zsoldosok *Dampierre* lippai parancsnok vezetése alatt Temesvárig portyáztak, s fölégették Lugos külvárosát. Maga Basta azonban olyan szűk térre szorult, hogy Rudolf király már hajlandó volt fejedelmül elősmerni Székely Mózeset, sőt arra is, hogy Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várak Erdélyhez tartozzanak, egészben véve mégis a Kárpáthegység legyen a határ; Székely viszont július 14. adta elő a maga követeléseit, de már elkésett velök. Negyednapra, július 17. Brassónál megtámadta, megverte és meg-

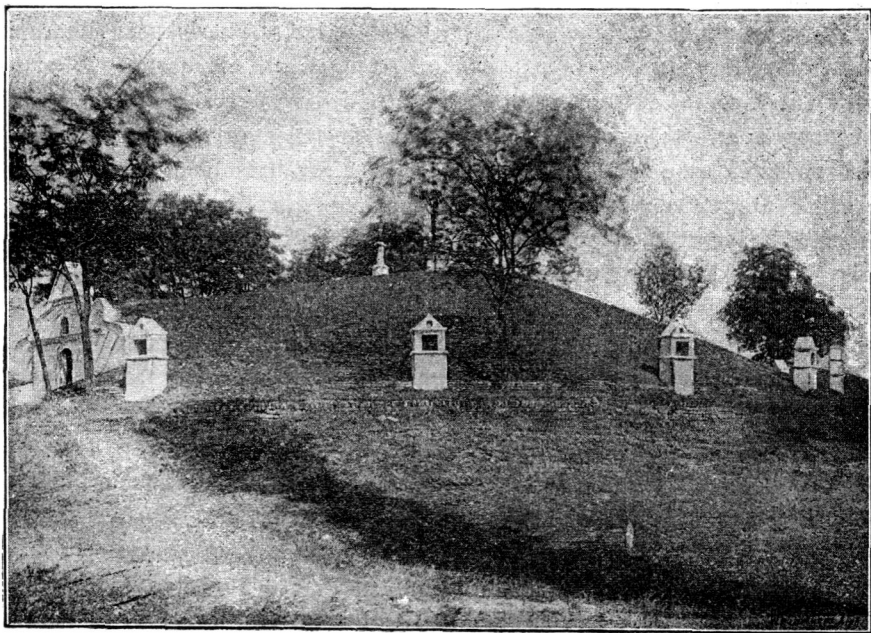
1) Erdélyi Orsz. Eml. V., 168. — 2) *U.-o.*, 214. — 3) *U.-o.*, 202—3., 216., 223.

ölte őt Radul havasalföldi vajda, ki éppen idejében jelent meg, hogy megmentse a németek erdélyi uralmát. Bektás basa még bíborát és tigriskaczagányát is eldobta, hogy könnyebben futhasson. Ennek és Basta meg erősödésének hírére Lippa, Jenő és Várad végváraiból a Maros vonalán mintegy 2000 hajdú és rácz fölkerekedett s *Dampierre* Henrik, *Horváth* Ábrahám, *Csatáry* János és mások vezetése alatt — a Dévánál csatlakozó 25 némettel együtt — Barcsa és Déva közelében aug. 6.-án a *Borbély* György alatt táborban maradt hunyad- és zarándmegyei nemesekre támadtak, de csúfos vereséget szenvedtek. Borbély György vitézei kijelentették, hogy le sem teszik addig a fegyvert, míg megint külön fejedelme nem lesz Erdélynek. Mivel azonban időközben Basta is a Kenyérmezőre nyomult, Borbély a Vaskapun át Magyarországra kívánt visszahúzódni. Köszvénye miatt kocsin, vagy gyaloghintón vezette seregét a Vaskapu felé, hol *Rákóczy* Lajos 800 hajdúja leselkedett reá. Aug. 8. délben *Horváth* Ádám 3 zászlóalj magyarral s lengyelrel rátámadt s mikor zavarba hozta, *Konkoly* Péter 200 embere erős puskatúzzal üldözte, majd *Rákóczy* Lajos rontott elő és rettenetes vérontást vitt véghez a bujdosók közt, kik a szűk úton saját szekereik miatt sem bírtak mozogni. Borbély háromezred magával mégis eljutott Karánsebesre, melynek irányában valami hatezer lépésre üldözték őt a győztes lippaiak, kiket azután, zsákmánynyal megrakva, a Kenyérmezőre, Basta táborába vezetett vissza *Rákóczy*. A bujdosók Karánsebesen és Temesvárott, török segítséggel bízattatva, már arra gondoltak, hogy az ifjú Bethlen Gábort választják fejedelemmé. Alkudozásaik hírére Basta októberben Facsád, majd Lippa alá vezette seregét. Eleintén a várostól délre levő mezőn várakozott, nem támadnak-e reá Bektás törökjei; utóbb a Maros tulsó partjára, a teljesen elhagyatott Pálélése (Paulis) vidékére ment át. Seregét ott a Maros és a már Glogovác felé elterülő ritkás erdőség közt állította fel. Három őrséget rendelt ki 2000 lépés-hosszan; az utolsó a glogováczi öt halom közlő a legdélibben, a Marosra néző cserjés és ligetes dombon, azon vigyázott, a melyiken most a kalvária áll. Mivel erősített táborában napokon át hiában várakozott, kevesed magával Boros-Jenő megtekintésére indult.

Alig ért oda, hírét hallotta, hogy táborának fölverésére *Bektás* is kiindult Temesvárról. Jenőn félnapot sem töltve, rögtön visszament Pálélése alá, melylyel szemben, a Maros tulsó partján 6000 emberrel éppen akkor, október 28.-án ütött tábor Bektás, ki gázlót kerestetve a folyón, 500 legelősebb és legbátrabb emberét azonnal átküldte az erdők és ligetek kikutatására. Basta, ki a hajnali ködben semmit sem látott, kémszemlére viszont *Rákóczy* Lajost és *Sennyey* Miklóst küldte ki egy csapat hajdúval, s maga is csatarendbe állt. *Rákóczyék* csakugyan törökökre bukkantak s közülök megöltek, vagy elfogtak néhányat, míg a többi visszamenekült Bektás táborába. Ebben a táborban szolgált az a 132 vallon is, kik Pápa

bevétele után állottak át a törökhöz s kiknek most a gazlót kellett volna megvédniök ágyúikkal; azonban ők is visszavonultak. Mire a nap eloszlatta a ködöt, Bektas maga is hazafelé fordult. Basta küldött ugyan üldözésére néhány vallon- és hajdú-csapatot, derekas ütközetet azonban maga sem akart kezdeni; mert fegyelmetlen hajdúi napról napra többen hagyták oda, úgy, hogy 100 helyett már 30 is alig állott egy-egy zászló alatt, s a franczia *Boleta* Antal parancsának már csak 2000-en engedelmeskedtek. Velök azután Lippára húzódott Basta s itt fogadta a törökökben csalódott karánsebesi bujdosóknak követségét, *Gyulafy* Eusztáchtot, *Kapronczay* Mártont és *Csiky* István karánsebesi barátot. Basta a hűségeskü fejében

A glogováczi legdélibb halom.

teljes kegyelmét ígért valamennyinek, mire elbocsátotta a hajdúkat és ráczokat, Dampierre-Duval helyett *Rákóczy* Lajos hajdúvezért tette lippai főkapitánynya s ő-maga hazatért Fejérvárra, majd Kolozsvárra, hol fogadni sem akarta Borbély Györgyöt, ki testben, lélekben megtörve utazott oda s vissza Karánsebesre, hol már nyolcz nap mulva, december 15. elhunyt¹⁾. Társai közül, kik Erdélybe visszaköltöztek, Basta sokat kivégeztetett.

Basta elvonulta óta a ráczok és hajdúk egyre dúltak és pusztítottak a Körösök és a Maros vidékén. A Fejér-Körös völgyében lakó magyarok és oláhok egy része 1604. elején a halmágyi kastélyba menekült *Horváth*

¹⁾ Az 1603. év történetét főkép *Szamosközy* III. és *Bethlen* Farkas id. művei V. kötete nyomán adtam.

Ábrahám hajdúi elől, kik köröskörül felégették a falvakat s most a kastélyt is körülvéve, roppant sarczot vetettek ki az ostromlottakra; élelmi szereket követeltek tőlük és szörnyű halállal fenyegették az ellenállókat. Elraboltak mindent, a mit Halmágy útczáin, házaiban találtak. Mikor az ostromlottak összes élelmi szereiket kiküldték a hajdúk megengesztelésére, ők maguk éhhalállal kezdtek pusztúlni. Még azt is csak nagy pénzért engedték meg a hajdúk, hogy a halottakat kivihessék és tisztességesen temessék el a lakosok; a halottakat azonban szintén kifosztották és azután temetetlenül hagyták. Júniusig 25,000 frt ára szarvasmarhát szedtek össze ebben a kirándulásban¹⁾. Az erkölcsök elvadulásának hasonló jelei mutatkoztak akkor az egész Erdélyben, melyben a legnagyobb éhínség dúlt. A várak őrségei mindenütt nyugtalankodtak. *Capreolo* Tamás gróf tábornok, Basta helyettese, *Feltóthy* János deáknak, a jenei vár tisztartójának panaszára 1604. május 6. komolyan megintette a borosjenei német katonaságot, hogy a gabona és a bor hiánya miatt ne zaklassa a tisztartót, mivel az árvizek és az ellenség miatt akadt meg a szállítás. Ha azonban megérkezik Váradról a gabona, abból a várnak egy arra rendelt házában süttesenek kenyeret, a kiosztásnál pedig igazságosak legyenek²⁾. — *Rákóczy* Lajos, Lippa kapitánya, maga is *Husszein* gyulai bégtől kért kölcsön élelmi szereket. A bég június 24. azt felelte, hogy »ha fele véka árpa volna is, mégis felét elküldtem volna kegyelmednek; de bizony nincsen, elfogya.« A küldött két szép darutollal és aranyos keszkenővel pedig aligha nyugtatta meg *Rákóczy* az őrséget³⁾. De nem is sokáig barátkoztak a lippaiak a törökökkel. Májusban *Rákóczy* Becse váráig kalandozott, a béget 2 szolgájával együtt elfogta, s nagy zsákmányt ejtett. Ezt azonban, üldöztetése közben, csapatának nagy részével együtt elvesztette⁴⁾. Júliusban viszont *Horváth* Ábrahám vette be a lippai hajdúkkal s a karánsebesi ráczokkal Keve (Kubin) várát; sok törököt levágott, ötöt pedig foglyúl küldött Bastához⁵⁾. Mivel ezeknek a beütéseknek meggátlására a bodoni bég is Temesvár alá vonúlt, nem látszott valószínűtlennek, hogy a budai basává tett Bektással együtt egyenesen Lippát készül megtámadni. *Concini* Kristóf alezredes Nagyváradról már július 27.-én csakugyan ilyen föltevésben értesítette Belgiojoso kassai hadparancsnokot, ki aug. 17.-én meg is hagyta, hogy Lippa várát élelemmel jól ellássák. Arra az esetre pedig, ha a török csakugyan megtámadná Lippát s Basta kiszorítására Erdélybe akarna nyomúlni, szept. 8.-án Rakamaznál és Tokajnál vonta össze a fölmentésre mindig készen álló táborát. Hogy azonban biztos értesüléseket szerezzen az ellenség szándékairól, 500 magyar hajdúval előre küldte *Dampierre*

¹⁾ *Bethlen*, VI., 52—4. *Dudás*, Szabad hajdúk, 47. — ²⁾ *Cartophyleteorum* toms XVII., 18. sz. *Gál* László gyűjteményéből. Kézirat az erdélyi muzeumban. — ³⁾ *Tört. Tár*, 1879., 395—6. *Békésm. tört. társ. évk.*, V. 33—6. — ⁴⁾ *Hadtört. Közl.*, 1892., 118. — ⁵⁾ *Pesty*, A szörényi bánóság, I. 88.

Henrik ezredest, ki szept. 17. meg is érkezett Lippára. Másnap haditanácsot tartott Rákóczy lippai, Petneházy jenei s Lippay Balázs, Ibrányi Ferencz, Dengeleghy Mihály, Szénásy Mátyás és a rácز Deli Száva hajdúkapitányokkal. Megtudta, hogy az ellenség időközben egészen Tótváradjáig nyomult előre. Jó zsákmányt ígérve hajdúinak, 5240 gyaloggal és erős lovassággal szept. 19. napkelte előtt 2 órával a törökök s a bujdosók egyesült tábora ellen indult. A Marosnak Batta, Tótvárad, Berkes (Birkis) és Kápolnás közt kiszélesedő völgyében bukkant az előőrösökre, kiket azonnal levágott s késedelem nélkül megtámadta a készületlen ellenséget is.

Dampierre Duval Henrik.

Bektás és Bethlen Facsád irányában félig öltözve és egy darabig gyalog elmenekültek ugyan, példájukat azonban csak kevesen követhették. — A keresztények kezére jutott az egész tábor a sátrakkal s az összes fölszerelésekkel, pénzzel, ékszerekkel, egy nagy vörösselyem tafotából készült zászlóval s ezer lóval együtt. A hajdúk, kik pompás zsákmányt kaptak, Tótvárad alól¹⁾ jó kedvvel üldözték az ellenséget a facsádi úton egészen a Temesig, melynek mocsaras vizében sok török elveszett. Dampierre

¹⁾ A csata helyét tudtomra csak *Bethlen* Gábor említi 1627. szept. 14. kelt levelében (Tört. Tár, 1882., 48. l.); ő azonban egyúttal a legklasszikusabb tanú, kire ebben a kérdésben hivatkozhatunk. A csatáról i. *Istvánfy*, XXXIII. könyv, *Szamosközy*, IV. 230., *Pethlen*, VI. 117—119., *Tört. Tár*, 1882., 277. *Bojthy* Engelnél (Monum., 257—8.) s *Gömöry* cikkét, *Hadtört. Közlemények*, 1892., 118—121. Több forrás Temesvárt nevezi meg az ütközet helyéül, a minek azonban sok körülmény ellenmond. Sajátságos, hogy Bethlen leg-

elkerülve Temesvárt, hol Hasszának még 500 jancsára és ugyanannyi lovasa volt, ugyanazon úton tért vissza, s mivel Lippát most már nem fenyegette az ellenség, egyenesen Gyula alá indult, még pedig a hegyeken át a legrövidebb, de egyúttal legfáradtságosabb úton. Boros-Jenőben némi pihenőt tartott s kótyavetyére bocsátotta a tótváradjai csatában ejtett zsákmányt. E közt volt Bethlennek felöltője is, melynek zsebében megtalálták a Bocskay Istvánt az erdélyi fejedelemségre meghívó levelét. Ezt a fontos iratot Dampierre az elfoglalt zászlókkal s egy pompásan felszerelt török lóval együtt azonnal Belgiojosohoz küldötte, Rákóczyt pedig visszaindította Lippára, hogy figyelemmel kísérje a törökök s a fölkelők újabb mozgalmait. Ő-maga a tótváradjai csata hőseivel s 2500 emberrel együtt Gyula ellen indult s a várost föl is égette. Elfoglaltak 10 zászlót és sok lovat; mivel azonban hatszáznál több embert vesztek, sőt egy golyó Dampierre sisakját is érte, majdnem futva vonultak vissza. Nem-egészen két hét alatt több mint 300 km. útát tett meg Dampierre mocsarakon, folyókon, hegyeken keresztül s folytonosan küzdve. Így, a katonai menetképességnek kitűnő bizonyosságát adva, vonúlhatott be szept. 25. Belgiojoso táborába¹⁾.

Így ismét a maga erejére volt utasítva a vidék. Mágócsy Ferencz sürgetve kérte Rákóczyt, védené meg Aradban és Zarándban levő falvait, Kovászit, Kincses-Garsát (Galsát), Megyert és Mesztet (Muszkát) a török ellen²⁾. Rákóczyt azonban most egyéb gondok is foglalatostokdatták. Októberben ugyanis a lugosiak levágták az őket elnyomó rácok egy részét. A menekvők Lippáról újabb rác hadakkal tértek vissza. Petneházy jeni kapitány 800 emberrel indult Lugos megszállására, olyan szándékkal, hogy onnan a rácok egy részét Lippára telepíti át. Rákóczy azonban megbízhatatlanoknak tartotta s nem fogadta be őket, mire Petneházy hazatért, a rácok pedig kegyetlen bosszút álltak a lugosiakon³⁾.

Október 15.-én az álmosdi csatában *Lippay* Balázs, a lippai cigány születésű híres hajdúkapitány vezetése alatt különben is Bocskayhoz és vele a független Erdély ügyéhez pártoltak át; pedig ezeknek a hajdúknak java része Jenő és Lippa vidékéről került ki. Bocskay, kinek fölkelése páratlan gyorsasággal terjedt, novemberben már Jenő alá is küldött némi magyar

újabb életrajza, melyet pedig *Gindely* írt (Budapest, 1890.) úgy szerepelteti Bethlent (8. l.), mintha Lippa ostroma alkalmával s mintha a magyar elégtelennek valamely névtelen tagja gyanánt verte volna meg a »vár védője«, Dampierre.

¹⁾ *Dampierre* Duval Henrik gróf 1580-ban Du Hansban, a mai Marne-départementban született. 1599—1604 óta mint lippai parancsnok és cs. ezredes Basta seregében tűnt föl először. Bethlennel Tótváradjánál, 1604. szeptember 19.-én mérte először össze kardját s a harminczéves háborúban — mikor vértesei a csehek ellen megszabadították II. Ferdinándot — szintén Bethlen ellen küzdve esett el Pozsony ostromában, 1620. okt. 9. Életrajzát megírta *Jankó* (Bécs, 1876.). Ezredéről l. B. *Tomaschek*, *Gesch. der Dragoner von Montecuccoli*. (Bécs, 1889.). — ²⁾ *NRA* 1034., 23. — ³⁾ *Szamosközy*, IV. 255.

sereget, a mi aligha történt Petneházy akarata ellen. *Petneházy* a magyar őrséggel voltaképen a megerősített városban lakott, míg magát a várat külön német kapitány, alkalmasint a már említett *Beck* Joachim őriztette. *Petneházy* egy alkalommal a kapitányt s tisztjeit vendégségbe hitta a városban levő lakására; s midőn »jól laktanak volna és immár jól megzajosodtak volna«, adott jelre *Bocskay* hada a várra rohant, azt hamarosan elfoglalta, a német őrséget pedig nagy részben levágta. Deczemberben száz lovassal egyenesen *Bocskay* táborába ment a német barátságból alaposan kigyógyult *Petneházy*.

Lippa valamivel későbbben hódolt be. *Rákóczy* Lajos eleintén azzal utasította vissza *Bocskay* sürgetéseit, hogy nem lehet neki generálisa *Lippay* Balázs, a ki azelőtt szolgája volt. »Az bizony — úgymond — sohasem leszen.« Nem is lett, mert az ellenséggel való összejátszás gyanúja miatt a kassai várnagyok már 1605. január 6. megölették. S most *Rákóczy* Lajos mindenképen a vár feladására bízta a lippai német zsoldosokat, kiknek száma mintegy 250-re rugott. A lippaiak eleget izengettek *Szebenbe* a német biztosokhoz, gondoljanak már velök is, küldjék meg valahára zsoldjukat és küldjenek élelmi szerezket, mert *makkon* nem élhetnek tovább; a helységek köröskörül mind elpusztultak s ha utolsó falatjától is megfosztják, reájok támad az elkínzott, szegény nép. Mivel a biztosok nem tudtak, vagy nem akartak segíteni a lippaiakon, kapitányuk, *Zeitlitz*, hajlott a viszont *Rákóczy* Ferencz szavain induló *Rákóczy* Lajos szavaira s kivonult *Lippáról*; mivel azonban nem fogadták be őket sem a dévai, sem a szebeni, sem a szelindeki császári katonák, kénytelenek voltak végre *Rácz* György csapataihoz csatlakozni¹⁾. *Jenő* és *Lippa* őrizetét *Bocskay* parancsára *Keresztesy* Pál azonnal a *Lugosról* kirekesztett ráczokkal erősítette meg s jenei kapitányyná *Csókásy* Balázst tette, a lippai kapitány-ságban pedig meghagyta *Rákóczyt*. Leveleiben²⁾ *Bocskay* nemsokára örömmel hirdette, hogy »mienk *Jenő*, *Lippa*, *Lugos* és *Karánsebes*.« *Arad*- és *Zarándvármegyék* elpusztultán, nyomorúsággal küzdve, de a jobb jövőben most már erősen bízva csatlakoztak Magyar- és Erdélyország szabadságának ügyéhez.

¹⁾ *Szamosközy*, IV., 255—262., 312.; *B. thlen*, VI., 188., 227. *Gyulafi* Lestár tört. maradványai. Tört. Tár, 1893., 206., 211. — ²⁾ Márcz. 20. és ápr. 8. (*M. Tört. Tár*, 1874., XIX., 65—7. és 86.)

Ludovics Rákóczy
Mien